

НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРВИННИХ І ВТОРИННИХ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ

Досліджено погляди представників різних економічних шкіл щодо необхідності втручання держави в розподіл первинних і вторинних доходів населення. Проведено аналіз структури доходів населення та інструментів їх державного регулювання. Запропоновано напрямки удосконалення державного регулювання доходів населення в умовах реформування системи державних фінансів в Україні.

Ключові слова: заробітна плата, доходи від власності, державне регулювання, первинні і вторинні доходи, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, заробітна плата, соціальні виплати, бюджетні трансферти, бюджет.

На кожному етапі розвитку економічної системи країни, регулювання економіки з боку уряду є невід'ємною її складовою, адже одні тільки ринкові регулятори не здатні забезпечити ефективний перерозподіл сукупного доходу. Тим паче, що в умовах перебудови економіки України спостерігаємо зниження життєвого рівня населення, спад виробництва, вимушену неповну зайнятість та зростання рівня безробіття.

У ринковій економіці держава виконує низку функцій, однією з яких є забезпечення справедливості як економічної, так і в перерозподілі доходів. Державне регулювання доходів населення - дуже важливий напрям як соціально-економічної політики в цілому, так і бюджетної політики, зокрема, що має охоплювати всі верстви населення і сприяти зростанню його реальних доходів.

У сучасних умовах неможливо повністю вилучити втручання держави у соціально-економічні процеси, оскільки ринковий розподіл доходів за своєю природою не зовсім справедливий. Наприклад, у Новій Зеландії 20% найбіднішого населення отримує лише 2,7% усіх доходів, тоді як у США - 5,2%, Німеччині - 8,2%, Швеції - 9,6%, Японії - 10,6%. У Бразилії найбагатших 20% населення отримує 63,8% усіх доходів, тоді як у США - 46,4%, Німеччині - 38,5%, Швеції - 34,5%, Японії - 35,7% 1, с. 282-283. В Україні найбагатших 20% населення отримує 36% усіх доходів, а 20% найбіднішого населення - тільки 9,8% 2, тобто бачимо значну диференціацію доходів населення, що потребує регулювання з боку держави.

Стратегічною метою державного регулювання в умовах реформування системи державних фінансів є досягнення відчутного підвищення рівня життя населення через:

- створення умов для сприяння розвитку

вітчизняного виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції (реальна підтримка вітчизняного товаровиробника, створення сприятливого інвестиційного клімату, запровадження нових технологій, сприяння підвищенню культури виробництва та якості продукції);

- ефективного регулювання процесу формування первинних доходів населення (винагорода за працю, система оподаткування);

- удосконалення механізму розподілу і перерозподілу доходів із застосуванням фінансово-економічних важелів, що впливають на рівень доходів в усіх секторах економіки;

- сприяння зростанню кінцевих доходів населення, його споживчого попиту на товари та послуги (в т.ч. регулювання рівня цін);

- створення умов населенню для нагромадження коштів (система страхування та банківський сектор економіки);

- підвищення платоспроможного попиту населення як основи для економічного зростання 3, с.2.

Представники різних економічних шкіл мали свій погляд щодо ступеня державного втручання в розподіл доходів індивіда. Так, прихильники лібералізму вважали, що держава не може втручатись в питання підвищення заробітної плати найманих працівників, бо це зменшує прибутки підприємців, веде до порушення рівноваги попиту та пропозиції робочої сили, сприяє зростанню безробіття через високу вартість робочої сили 4, с.55-56.

Д. Рікардо вважав, що заробітна плата і прибуток перебувають в обернено пропорційній залежності, тобто збільшення заробітної плати можливе лише, якщо зменшити прибуток.

Ф. Ласаль сформулював "залізний закон заробітної плати": усі зусилля робітників,

спрямовані на поліпшення свого матеріального становища марні, бо закони конкуренції неминуче знижують заробітну плату до величини мінімально потрібних засобів існування 5, с.562 .

За теорією фонду заробітної плати (Мальтус, Дж. Ст. Міль) маємо, що підвищити заробітну плату можна лише двома шляхами: збільшити капітал або зменшити кількість робітників. Разом з тим, Т. Мальтус вважав, що в умовах відсутності контролю за кількістю населення, воно зростає в геометричній прогресії, а засоби існування - лише в арифметичній. Дж. Ст. Міль же наголошував на відповідальності уряду за підвищення загального добробуту, саме тому обґрунтовує потребу створити систему соціального захисту. Він вважав, що тільки рішучі заходи держави можуть розірвати закляте коло злиднів і високої народжуваності 6, с.372 .

С. Сісмонді можна вважати одним з перших, хто запропонував впровадити соціальне законодавство в сфері охорони праці та соціального захисту. Він також указував на потребу застосовувати у цій сфері фінансову політику: піклуючись про інтереси населення з доходами, нижчими за певний рівень, держава повинна не обкладати їх податками, а вищі доходи оподатковувати за вищими ставками. Окрім того, непрямі податки, які важким тягарем лягають саме на плечі бідним, повинні бути обмеженими.

А. Маршал зробив висновок про те, що держава повинна бути активною у забезпеченні потреб робітників, сприяти зниженню бідності й нерівності в розподілі доходів суспільства 7. Дж. Кейнс також стверджував, що найбільшими вадами ринкової економіки є неспроможність забезпечити повну зайнятість і довільний та справедливий розподіл доходів та багатства.

З іншого боку, досліджуючи англійську соціальну політику після Другої світової війни, М. Фрідман зазначає, що через підвищення ставок прибуткового податку, податків на нерухомість і спадок, уряд намагався вилучити у багатих "надлишки" і дати їх бідним. У той же час значно розширилась система надання державою житла, медичного обслуговування та інших послуг із соціального забезпечення, а також виплати з безробіття і пенсій у старості. Як наслідок, відбувся колосальний перерозподіл багатства, з'явилися нові привілейовані класи і люди, які навчилися зневажати і обходити закон. Отже, суспільство, яке ставить рівність результатів вище за свободу, втратить і рівність, і свободу 8, с.99 .

В сучасній економічній науці розглядають два взаємно пов'язаних підходи до визначення розподілу доходу: функціональний та родинний. Функціональний розподіл доходу показує, якою є структура грошового доходу, тобто яку частку

доходів суспільства становлять заробітна плата, рентні доходи, процент і прибутки. Родинний розподіл доходів показує, як грошовий дохід суспільства розподіляється між окремими домогосподарствами. Залежно від підходу до визначення розподілу доходів держава здійснює різне їх регулювання 9, с.7 .

У країнах з розвинутою ринковою економікою держава мало втручається у процес функціонального розподілу доходів. Установлення заробітної плати як головного джерела доходів відбувається через встановлення ціни на ринку праці. Отже, за вищого попиту на певні професії, відповідно встановлюється вища заробітна плата. У таких країнах наголос державного регулювання доходів ставлять на розподілі доходів між багатими і бідними родинами, щоб забезпечити додатковий дохід бідним домогосподарствам через оподаткування багатих. Однак, зазначимо, що високий рівень оподаткування в цих країнах пов'язаний з широким спектром пільгових податкових механізмів. Для України введення таких високих ставок є недоцільним і економічно не виправданим, адже навіть за існуючого рівня оподаткування існує значний податковий тиск на доходи населення, особливо на низькі, адже забирає частину від без того малого заробітку, і, по-друге, позбавляє стимулів до праці і отримання більш високих доходів.

За таких умов, в ході реформування системи державних фінансів Україні необхідно шукати інші важелі регулювання доходів населення.

Відомо, що доходи населення - це сукупність грошових коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період. У сукупному доході сім'ї головну роль відіграють грошові доходи, що складаються із заробітної плати, доходів від трансфертних платежів (пенсій, стипендій, соціальної допомоги та інших соціальних виплат тощо), грошових надходжень від продажу сільськогосподарської продукції, від підприємницької діяльності, власності.

Як показали дослідження, найважливішим джерелом доходів для більшості населення в різних країнах є заробітна плата. У сукупних доходах населення заробітна плата становить: у Великій Британії - 65%, у Німеччині - 65%, в Італії - 52%, у США - 53%, у Франції - 58%, в Японії - 69%, в Росії - 42,9% 10, 12-13 . В Україні частка заробітної плати в доходах населення складає всього близько 40% 2 , що є дуже низькою величиною, порівняно з іншими розвиненими країнами світу.

Зазначимо, що це пов'язано і з тим, що частка соціальних трансфертів в структурі доходів населення приблизно дорівнює частці заробітної плати в загальній структурі доходів. Так, частка

соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів збільшилась з 36,7% в 2007 році до 38,5% в 2010 році, що, слід відзначити, як негативну тенденцію 2, яка тягне за собою значні бюджетні витрати.

Звідси стає зрозуміло те, що бюджет держави, або ж, якщо говорити більш конкретно процес бюджетного планування як інструмент розподілу виступає дуже важливим засобом регулювання доходів населення. А від якості й ефективності цього процесу залежить добробут як окремої людини, так і держави в цілому.

Інша стаття доходів громадян - доходи від власності - це доходи, які одержують власники фінансових активів і матеріальних невироблених активів (землі, запасів корисних копалин тощо) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям. Вони включають:

- проценти, дивіденди та аналогічні доходи, які одержують власники фінансових активів;
- ренту, яку одержують власники землі, надр та інших матеріальних невироблених активів від здачі їх в оренду іншим інституційним одиницям.

Частка одержаних доходів від власності в структурі доходів населення зросла в 2007 році з 3,22% до 5,2% в 2010 році, що, однак, свідчить про вкрай низьку розвиненість ринку нерухомості. Частка ж прибутку і змішаного доходу навпаки має тенденцію до зменшення (з 15,32% в 2007 році до 14,6% в 2010 році) 2.

Отже, у структурі доходів населення найбільшою є частка доходів від заробітної плати та інших трансфертних платежів, частка яких складає майже однакову величину. Ці тенденції не тільки знижують економічну (стимулюючу) роль доходів населення, зокрема, оплати найманої праці, а й ослаблюють самостійність населення у формуванні своїх сімейних бюджетів, обмежують можливість індивіда впливати на рівень життя, провокуючи апатію, спекулятивні та утриманські настрої серед населення. Водночас знижується адаптивність населення до ринкових умов існування та діяльності, погіршується сприйнятність ринкових реформ і зменшується довіра до банківської системи.

Водночас варто зазначити, що структура грошових доходів населення за джерелами формування та цільовим спрямуванням хоч і має адекватний до трансформаційних процесів у вітчизняній економіці характер, проте не забезпечує умов, сприятливих для нарощування заощаджень населення як головного джерела поповнення ресурсів на фінансовому ринку.

У ситуації, що склалась, вважаємо за необхідне відвести основну роль державі в регулюванні процесів розподілу і перерозподілу доходів населення. Разом з тим, розглядаючи проблему

державного регулювання доходів населення, потрібно чітко усвідомити мету такого регулювання: зменшення масштабів бідності та недопущення надмірної диференціації доходів.

У регулюванні доходів населення держава може використовувати різні методи: правові, економічні та адміністративні. Виправданими, динамічними та найефективнішими є економічні методи регулювання: регулювання оплати праці, визначення мінімальної оплати, податкова політика, регулювання цін, оплата праці працівників бюджетної сфери, державних підприємств і державних службовців, зайнятості 9, с.11.

Державне регулювання, в першу чергу, має стосуватись оплати праці й оподаткування доходів. Основним інструментом регулювання оплати праці є встановлення мінімальної заробітної плати, яка, визначає мінімальну тарифну ставку.

Податки, як важливий інструмент державного регулювання доходів населення має свої переваги: узгоджується з принципом платоспроможності, податкові надходження гнучкі, податок не викривлює цін, він є добрим макроекономічним стабілізатором, податок "прозорий", тобто податковий тягар є для його платників очевидним і зрозумілим, джерело цього податку легко вказати і чітко визначити. Що ж до оптимальної ставки оподаткування, то її, очевидно важко визначити, проте абсолютно точно відомо, що потрібно використовувати виважену політику оподаткування доходів, яка б сприяла збільшенню частки середнього класу в загальній структурі населення та зменшенню соціальної напруженості в суспільстві.

Одним із найважливіших елементів системи оподаткування доходів населення, вважаємо перегляд розміру неоподаткованого мінімуму. За економічною суттю і стандартами світової практики, величина неоподаткованого мінімуму є таким надто низьким рівнем сукупного доходу особи, на який за будь-яких умов не може поширюватись фіскальний інтерес держави. Інакше кажучи, це такий рівень доходів, щонайменше оподаткування яких вкрай негативно впливає на рівень життя і неприпустиме за будь-яких економічних умов. Неоподатковуваний мінімум застосовується, щоб гарантовано вивільнити від прибуткового оподаткування частини сукупних доходів від трудової, підприємницької та прирівняних до них інших видів діяльності в розмірах, достатніх для забезпечення індивідуального споживання товарів і послуг платника податку та членів сім'ї, що перебувають на його утриманні й не мають самостійних джерел доходу 11, с. 26.

В економічній літературі запропоновано два

підходи до визначення величини неоподаткованого мінімуму. Одні вчені пропонують установити неоподатковуваний мінімум, використовуючи рівень середньорічної заробітної плати. На думку фахівців, діапазон співвідношень неоподаткованого мінімуму до середньорічної заробітної плати повинен становити 30-40%¹² або 50%¹³, с.121. Інший підхід полягає у визначенні абсолютної величини неоподаткованого мінімуму, виходячи з вартості величини малозабезпеченості, мінімальної заробітної плати. Однак усі науковці погоджуються з тим, що останніми роками неоподатковуваний мінімум в Україні остаточно втратив ознаки соціального нормативу, а, отже, потрібно визначити критерії встановлення та періодичності перегляду розміру неоподаткованого мінімуму.

На нашу думку, неоподатковуваний мінімум потрібно встановлювати на рівні мінімальної заробітної плати і переглядати у затвердженні показників формування бюджету на черговий рік, як це практикують у більшості країн світу, де використання принципу сеньйоражу неприпустиме у податковій політиці держави (цей принцип полягає у тому, що забезпечується нейтралізація фіскальної зацікавленості та залежності формування доходів бюджету за рахунок інфляційних джерел надходжень)⁹, с.19.

Вважаємо, що регулювання первинних і вторинних доходів населення через бюджетно-податкові методи обов'язкове і необхідне в умовах трансформації та розвитку економіки країни. Тому державна політика у сфері доходів має здійснюватись в таких напрямках:

1) створення громадянам з боку держави можливості заробляти для того, щоб забезпечити стабільне джерело доходів до бюджету в тому числі:

- підвищити вартість робочої сили (ціну) робочої сили, збільшивши у виробничих витратах питому вагу видатків на оплату праці;

- збільшити кількість робочих місць (в т.ч. за рахунок розширення виробництва);

- удосконалити оплату праці працівників бюджетної сфери (в т.ч. розробити ефективний механізм регулювання міжгалузевих, міжпрофесійних (міжпосадових) співвідношень заробітної плати працівників бюджетної сфери на єдиній основі);

2) удосконалення системи оподаткування індивідуальних доходів громадян (через диференціацію системи податкових ставок);

3) зменшення величини податкових пільг і підвищення якості рівня їх надання;

4) акцентування увагу на заощадженнях населення як джерела капітальних ресурсів (за

рахунок відновлення довіри населення до банківської системи через ліквідне обслуговування вкладів та гарантування їх забезпечення у золотому чи валютному еквіваленті; запровадження привабливих механізмів банківського кредитування малого та середнього бізнесу).

5) підвищення ефективності бюджетного планування як важливого інструменту розподілу фінансових ресурсів країни.

Список літератури

1. World development report 2000/2001. Washington D.C.

2. Офіційний сайт Державної служби статистики - www.ukrstat.gov.ua.

3. Про основні напрямки політики щодо грошових доходів населення: Указ Президента України // Праця і зарплата. - 1999. - № 16 (179). - с.2-3.

4. Мальтус Томас Р. Дослідження закону народонаселення / Пер. с англ. В. Шовкун. - К.: Основи, 1998.

5. Зароботная плата. Энциклопедический словарь Т-ва "Бр. А. и И. Гранат и К" 7 изд., совершенно перераб. - Т.20.

6. Милль Дж. С. Основы политической экономии, некоторые аспекты их приложения к социальной философии: В 3 т. - М.: Прогресс, 1980.

7. Маршалл А. Принципы экономической науки. / Пер. с англ. - М., 1993. - Т.3.

8. Фридман и Хайек о свободе. - Репринтное издание. - Минск, 1990.

9. Доходи та заощадження в перехідній економіці України [Текст] : Монографія / Ред. С. Панчишин, М. Савлук. - Л. : Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2003. - 406 с.

10. Гакал Н., Ярошенко А., Гребенченко Н. Сучасні доходи і рівень життя населення // Праця і зарплата. - 1999. - №10 (170). - с. 12-13.

11. Колот А. Мінімальна заробітна плата в Україні: функції та проблеми її визначення // Україна: аспекти праці. - 1997. - №1. - с. 25-30.

12. Яровий Ю. Заробітна плата й оподаткування доходів // Україна: аспекти праці. - 1998. - №7.

13. Мандибур В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. - К.: Парламентське вид-во, 1998.

Аннотация

Л.Л. Жебчук, Р.Л. Жебчук

НЕОБХОДИМОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРВИЧНЫХ И ВТОРИЧНЫХ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ

Исследованы взгляды представителей различных экономических школ о необходимости вмешательства государства в распределение первичных и вторичных доходов. Проведен анализ структуры доходов и инструментов их регулирования. Предложены направления совершенствования государственного регулирования доходов населения.

Ключевые слова: заработная плата, доходы от собственности, государственное регулирование, первичные и вторичные доходы, необлагаемый минимум доходов граждан, заработная плата, социальные выплаты, трансферты, бюджет.

Summary

Liudmyla Zhebchuck, Roman Zhebchuck

NECESSITY OF STATE REGULATION OF PRIMARY AND SECONDARY INCOMES OF INDIVIDUALS

Investigated the views of representatives of different economic schools on the state intervention on primary and secondary distribution of income. Analyse the structure of incomes and the instruments of state regulation. Proposed the ways of improvement of state regulation of incomes.

Keywords: wages, income from property, government regulation, primary and secondary income, tax-free minimum incomes, wages, benefits, transfers, budget.